

УДК 341.23

С. С. Савчук

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ ЦЕНТРАЛЬНИМИ
БАНКАМИ ДЕРЖАВ СВІТУ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.**

Постановка проблеми. Особливості розвитку банківського сектора економіки України зумовлюють підвищений інтерес до міжнародно-правового досвіду регулювання банківської діяльності. В цьому контексті актуальним є дослідження становлення та розвитку міжнародного міжвідомчого співробітництва між центральними банками держав світу. Розуміння специфіки відповідних питань дозволить Україні уникнути помилок, які допускалися іншими державами в минулому, а Національному банку України – використовувати кращий світовий досвід у налагодженні співпраці з центральними банками інших держав світу.

Питання становлення та розвитку міжнародного міжвідомчого співробітництва між центральними банками держав світу у вітчизняній літературі досліджене недостатньо. Становлення міждержавних відносин у банківській сфері розглядалися у роботах таких іноземних вчених як П. Віотті, Р. Сеєрс, С. Кларке, Дж. Тоніоло, П. Клемент, Дж. Сінглтон, К. Боріо. Однак окремі аспекти питання потребують додаткової уваги.

Метою цієї статті є дослідження витоків міжнародно-правового міжвідомчого співробітництва між центральними банками держав світу.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. все гучніше починають лунати заклики до посилення міжнародного співробітництва центральних банків держав світу. Необхідність активізації їх співробітництва була викликана, в першу чергу, тим, що в часи дії золотомонетного стандарту (запровадженого на підставі міжнародного договору, укладеного на Паризькій конференції 1867 р.) золоті запаси концентрувалися в скарбницях найрозвинутіших держав, а зменшення кількості золота на внутрішньому ринку держав світу могло призвести до криз ліквідності, дефіциту платіжного балансу та зростання безробіття.

В 1907 р. італійський державний діяч Луїджі Луццаті висуває ідею про необхідність досягнення «міжнародного монетарного миру» шляхом припинення «монетарної війни» між державами та забезпечення міжнародного співробітництва з постачання золота неліквідним центральним банкам. З метою досягнення «міжнародного монетарного миру» Л. Луццаті пропонує заснувати міждержавну комісію з представників центральних банків держав світу.

Ідея Л. Луццаті була підтримана Секретарем Державного казначейства США Джорджем Кортелью, який оголосив про намір скликати європейську конференцію центральних банків для обговорення пропозиції Л. Луццаті та запровадження «міжнародних золотих сертифікатів» з метою спрощення підтримання ліквідності центральних банків без фізичної поставки золота.

Однією з перших міжнародних конференцій центральних банків в ХХ ст. стала Брюсельська конференція 1912 р. за участю представників центральних банків

невеликих європейських держав з метою обговорення проблемних питань постачання золота та удосконалення системи міжнародних платежів [1, с. 43]. На конференції було прийнято рішення про доцільність створення Центральноєвропейського фінансового об'єднання. Водночас, плани з його створення не були реалізовані з огляду на Першу світову війну, з початком якої дію золотомонетного стандарту було припинено.

Перша світова війна викликала глибоку фінансову кризу як у воюючих, так і в багатьох нейтральних державах. Суттєве зменшення та переміщення золотих запасів, необхідність зниження післявоєнної гіперінфляції, запровадження державами валютних обмежень з метою недопущення витоку капіталу та створення нових держав викликали нагальну необхідність активізації міжнародного співробітництва між центральними банками держав світу. Ці питання стали предметом для обговорення на Брюссельській міжнародній фінансовій конференції 1920 р., що проводилася під егідою Ліги Націй. З-поміж основних рішень, прийнятих на конференції, слід відзначити рішення про необхідність посилення незалежності центральних банків як особливих органів державного управління, створення центральних банків в тих державах, в яких їх ще не було, скасування контролю за валютними операціями та спрощення міжнародного руху капіталу, створення Міжнародної торговельної палати в Парижі з метою, в тому числі, сприяння транскордонному наданню послуг (що включає в себе і банківські послуги) [2, с. 137-138].

Посилення незалежності центральних банків від політичного впливу було особливо актуальним завданням в післявоєнній Європі: під час війни центральні банки перетворились у фактичних виконавців волі урядів з метою забезпечення фінансування військових витрат, що мало катастрофічні наслідки для економічної та фінансової ситуації в державах.

В 1921 р. Голова Банку Англії Монтегю Норман публікує «Загальні принципи діяльності центральних банків», розроблені ним спільно з Президентом Федерального резервного банку м. Нью-Йорк Бенджаміном Стронгом. В подальшому цей документ також отримав назву «Маніфест центральних банків» [3, с. 83]. «Маніфест» передбачав 14 принципів, у відповідності до яких центральні банки світу повинні будувати свою діяльність, а також містив проекти 8 рішень для затвердження головами центральних банків. Запропоновані принципи діяльності центральних банків можна умовно згрупувати у наступні: незалежність від уряду, чітке розмежування функцій центрального банку та комерційних банків, ефективне здійснення банківського нагляду та співробітництво між центральними банками (що включає конфіденційний обмін інформацією, забезпечення проведення іноземних банківських операцій, взаємне надання послуг, зокрема, зі зберігання золота, грошей, цінних паперів, дисконтування векселів) [4, с. 74-75].

Питання статусу та співробітництва центральних банків також стало предметом для обговорення на Генуезькій конференції 1922 р. Учасники конференції дійшли згоди, що посилення незалежності центральних банків сприятиме стабілізації фінансово-економічної ситуації в державах. Фінансовою комісією конференції було прийнято рішення про доцільність створення асоціації або постійно діючої органі-

зації для співробітництва між центральними банками держав світу, в тому числі координації кредитних політик, а також про необхідність скликання конференції голів центральних банків.

Перша багатостороння конференція голів центральних банків мала неофіційний характер та відбулася в 1927 р. на острові Лонг Айленд (Нью-Йорк, США) за участю Голови Банку Англії Монтегю Нормана, Президента Федерального резервного банку м. Нью-Йорк Бенджаміна Стронга, Президента Рейхсбанку Німеччини Ялмара Шахта та Заступника Голови Банку Франції Чарльза Ріста. На конференції обговорювалися питання грошово-кредитної політики в європейських державах та США, вплив зниження світових цін на споживчі товари на світову фінансову стабільність, підтримання курсу англійського фунту стерлінга та можливість зберігання державами своїх золотих запасів у Нью-Йорку [5, с. 123-124].

Наприкінці 1920-х рр. знову активно починає обговорюватися питання про створення міжнародної організації або постійно діючого об'єднання для забезпечення інституційної основи співробітництва центральних банків держав світу. Каталізатором цих ідей стало питання про необхідність удосконалення механізму репараційних виплат Німеччини, зокрема шляхом створення міжнародного банку, який би здійснював облік надходжень від Німеччини та їх розподіл між державами-переможцями у Першій світовій війні.

З метою виконання відповідних функцій було створено першу спеціалізовану міжнародну інституцію, участь в якій приймають центральні банки держав світу, – Банк міжнародних розрахунків. Рішення про створення Банку міжнародних розрахунків було прийнято на Гаазькій конференції з репарацій 20 січня 1930 р. одночасно із затвердженням Плану Юнга (другого репараційного плану для Німеччини, що, з-поміж іншого, передбачав зменшення загальної суми репарацій, зміну графіку та порядку виплати репарацій [6, с. 508]).

Правовий статус Банку міжнародних розрахунків визначено Конвенцією про Банк міжнародних розрахунків, Засновницьким договором та Статутом. Всі зазначені документи були підписані 20 січня 1930 р. Згідно зі статтею 3 Статуту, цілями діяльності Банку міжнародних розрахунків є сприяння співробітництву між центральними банками, створення ресурсної бази для забезпечення здійснення міжнародних фінансових операцій, виконання функцій повіреного та агента в міжнародних розрахунках.

Неоднозначним є питання про статус Банку міжнародних розрахунків як класичної міжнародної організації за міжнародним правом. З однієї сторони, згідно зі статтями 1, 2 Статуту Банк міжнародних розрахунків є товариством з обмеженою відповідальністю з місцезнаходженням у м. Базель, Швейцарія. З іншої сторони, його правовий статус врегульовано Конвенцією про Банк міжнародних розрахунків (складовою частиною якої є Засновницький договір Банку міжнародних розрахунків), укладеною між Бельгією, Великобританією, Італією, Німеччиною, Францією, Японією, з однієї сторони, та Швейцарією, з іншої сторони. Згідно з Конвенцією, Швейцарія зобов'язується імплементувати в національне законодавство Засновницький договір Банку міжнародних розрахунків за формою і текстом, що визначені Конвенцією, не вносити до нього зміни та не обмежувати його дію, крім

як за згодою інших держав-учасниць Конвенції. Пунктами 6-10 Засновницького договору передбачено привілеї та імунітети Банку міжнародних розрахунків, зокрема звільнення від оподаткування, імунітет майна та коштів Банку як в часи миру, так під час війни, заборону конфіскації, експропріації, запровадження будь-яких обмежень на імпорту або експорту золота та грошових валют.

В якості аргументів на користь наявності у Банку міжнародних розрахунків міжнародної правосуб'єктності та статусу міжнародної організації дослідники [7, с. 50] звертають увагу на те, що Банком укладено міжнародні договори з рядом держав, зокрема: Договір про статус штаб-квартири Банку міжнародних розрахунків, укладений між Банком та Швейцарією в 1987 р., Договір про відкриття та статус представництва Банку міжнародних розрахунків в Гонконзі, укладений між Банком та Китаєм в 1998 р., Договір про відкриття та статус представництва Банку міжнародних розрахунків в Мексиці, укладений між Банком та Мексикою в 2001 р. Вищенаведеними договорами передбачено визнання приймаючою державою (відповідно, Швейцарією, Китаєм та Мексикою) міжнародної правосуб'єктності Банку міжнародних розрахунків та наявності у Банку статусу міжнародної організації.

На офіційному сайті Банку міжнародних розрахунків в мережі Інтернет прямо зазначено про те, що Банк є міжнародною організацією, створеною на підставі міжнародного договору [8].

На даний час Банк міжнародних розрахунків є найстарішою міжнародною фінансовою інституцією. Саме при Банку міжнародних розрахунків в грудні 1974 р. було створено Базельський комітет з банківського нагляду. Станом на 01.01.2017 учасниками Банку міжнародних розрахунків є центральні банки та органи монетарної політики 59 держав світу та Європейський центральний банк.

Розглядаючи питання про міжнародно-правове співробітництво між центральними банками держав світу в першій половині ХХ століття необхідно відзначити окремі аспекти діяльності Ліги Націй з економічних питань, що мали відношення і до банківської діяльності. Так, за результатами Брюссельської міжнародної фінансової конференції 1920 р. в рамках Ліги Націй було створено Фінансовий та Економічний комітети.

В 1920-х рр. Фінансовий комітет розробив значну кількість програм зі стабілізації фінансово-економічної ситуації та реконструкції держав центральної та східної Європи. Ключовим елементом таких програм було створення незалежного центрального банку. Передбачалося, що після збалансування бюджету, зменшення інфляції та стабілізації курсу національної валюти, центральний банк повинен забезпечити фінансову стабільність у державі. Перша програма зі стабілізації фінансово-економічної ситуації та реконструкції була розроблена для Австрії, на виконання якої в 1923 р. було засновано Національний банк Австрії. В рамках реалізації аналогічних програм в 1920-х рр. було засновано центральні банки Угорщини, Чехословаччини, Польщі, Югославії, прибалтійських держав та Вільного міста Данциг [9, с. 58-59].

Фінансовим комітетом Ліги Націй було розроблено Міжнародну конвенцію щодо боротьби з підробкою грошових знаків 1929 р., яка залишається чинною і

до нашого часу. Конвенцією передбачено перелік кримінально караних діянь, пов'язаних з підробкою грошових знаків (паперові гроші та металічні монети), що повинні бути визначені як злочини в національному законодавстві держав-членів, обов'язок з видачі злочинців державі, по відношенню до грошових знаків якої були вчинені злочини, обмін між державами примірниками грошових знаків, порядок взаємної допомоги при розгляді кримінальних справ, пов'язаних з підробкою грошових знаків.

Економічним комітетом Ліги Націй було розроблено Конвенцію про запровадження Уніфікованого закону про переказні та прості векселі 1930 р., Конвенцію про врегулювання деяких колізій законів про переказні та прості векселі 1930 р., Конвенцію про запровадження Уніфікованого закону про чеки 1931 р., Конвенцію про врегулювання деяких колізій законів про чеки 1931 р. Зазначені конвенції мали значний вплив на діяльність банків, зокрема при наданні послуг із врахування, авалування та дисконтування векселів, сплати за векселями та чеками.

Важливим є внесок Ліги Націй і в започаткування фінансової статистики на універсальному рівні. Так, в період 1926-1944 рр. Ліга Націй випускала Статистичні щорічники, що містили статистичну інформацію, зокрема, про кількість грошових знаків держав, що перебувають в обігу, розмір золотовалютних запасів держав, суму боргових зобов'язань центральних банків, обсяг депозитів комерційних банків, курси валют.

В період 1931-1945 рр. міжнародне співробітництво у банківській сфері відрізняється суттєвим занепадом.

Значні сподівання з відновлення активної міжнародної співпраці, подолання світової економічної кризи та стабілізації валютних курсів поклалися на Лондонську економічну конференцію 1933 р., що проводилася під егідою Ліги Націй. Проте ця конференція закінчилася безрезультатно через пануючий економічний націоналізм та відмову США співпрацювати з метою стабілізації валют [10, с. 164-165].

Дослідники виділяють чотири основні причини погіршення міжнародного співробітництва між центральними банками в 1930-х рр.: напружені міжнародні політичні та економічні відносини, деструктуризація міжнародної монетарної системи, викликана крахом золотого стандарту внаслідок Великої депресії, зменшення повноважень та падіння престижу центральних банків, відсутність політичного та інтелектуального консенсусу щодо шляхів реформування системи міжнародних платежів [11, с. 10-11]. Необхідність вжиття екстрених заходів для виходу з економічної кризи, зокрема шляхом підвищення мит на імпортні товари, запровадження обмежень на виведення капіталу, проведення політики економічного націоналізму, переважила над пошуком шляхів виходу із кризи на дипломатичному рівні і готовністю держав поступитися своїми фінансово-економічними інтересами з метою вироблення взаємно прийнятних рішень.

Міжнародне співробітництво між центральними банками в період 1931-1945 рр. продовжується переважно на двосторонньому рівні, а також в рамках Банку міжнародних розрахунків.

Первісну функцію агента з виплати репарацій Банк міжнародних розрахунків фактично виконував впродовж одного року – до 1931 р. Вже 20 червня 1931 р. було

оголошено мораторій Г. Гувера про припинення виплати Німеччиною репарацій і союзницьких боргів на один рік. А в 1932 р. на Лозаннській міжнародній конференції було прийнято рішення про скасування репарацій. Після 1931 р. та до початку Другої світової війни співробітництво центральних банків в рамках Банку міжнародних розрахунків переважно зводилося до обміну інформацією, проведення досліджень (зокрема, з питань відновлення незалежності центральних банків як особливих органів державного управління, реформування системи міжнародних платежів), збору статистичних даних та підвищення кваліфікації працівників центральних банків держав-членів.

Висновки. Таким чином, міжнародно-правове міжвідомче співробітництво центральних банків держав світу виникло в першій половині ХХ ст. В 1930 р. було створено найстарішу міжнародну фінансову інституцію – Банк міжнародних розрахунків, що функціонує і по наш час. Станом на 01.01.2017 учасниками Банку міжнародних розрахунків є центральні банки та органи монетарної політики 59 держав світу, а також Європейський центральний банк.

Література

1. Viotti P. R. *The Dollar and National Security: The Monetary Component of Hard Power*. – Stanford: Stanford University Press, 2014. – 248 p.
2. Финансовая энциклопедия. / Под общей редакцией Сокольников Г. Я., Боголепова Д. П., Буковецкого А. И., Деревенко Н. Н. и др. – Москва-Ленинград: Государственное издательство, 1927. – 1147 с.
3. Offer A., Söderberg G. *The Nobel Factor: The Prize in Economics, Social Democracy and the Market Turn*. – Princeton: Princeton University Press, 2016. – 344 p.
4. Sayers R. S. *The Bank of England 1891-1944*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1976. – 1120 p.
5. Clarke S. *Central Bank Cooperation: 1924-1931*. – New York: Federal Reserve Bank of New York, 1967. – 234 p.
6. История дипломатии: В 5 т. Т. 3. / Под ред. Громыко А. А. и др. – М.: Издательство политической литературы, 1965. – 834 с.
7. Toniolo G., Clement P. *Central Bank Cooperation at the Bank for International Settlements, 1930-1973*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 729 p.
8. *Bank of International Settlements: History – Overview*. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.bis.org/about/history.htm?m=1%7C4>.
9. Singleton J. *Central Banking in the Twentieth Century*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – 337 p.
10. Колісниченко К. С. Досвід міжнародного співробітництва та міжнародно-правового регулювання економічних питань в рамках Ліги Націй. // Вісник академії адвокатури України. – 2010. – № 3(19). – С. 162-169.
11. Borio C., Toniolo G. *One Hundred and Thirty Years of Central Bank Cooperation: A BIS Perspective*. // BIS Working Papers. – 2006. – No. 197. – 36 p.

Анотація

Савчук С. С. Міжнародно-правове співробітництво між центральними банками держав світу в першій половині ХХ ст. – Стаття.

Стаття присвячена становленню міжнародно-правового міжвідомчого співробітництва між центральними банками держав світу в першій половині ХХ ст. Досліджуються передумови створення Банку міжнародних розрахунків в 1930 р., а також особливості співробітництва в банківській сфері в рамках Ліги Націй.

Ключові слова: міжнародне співробітництво в банківській сфері, Банк міжнародних розрахунків, Ліга Націй, право міжнародних організацій, міжнародне банківське право.

Аннотация

Савчук С. С. Международно-правовое сотрудничество между центральными банками государств мира в первой половине XX ст. – Статья.

Статья посвящена становлению международно-правового межведомственного сотрудничества между центральными банками государств мира в первой половине XX ст. Изучаются предпосылки создания Банка международных расчетов в 1930 г., а также особенности сотрудничества в банковской сфере в рамках Лиги Наций.

Ключевые слова: международное сотрудничество в банковской сфере, Банк международных расчетов, Лига Наций, право международных организаций, международное банковское право.

Summary

Savchuk S. S. International Legal Cooperation between Central Banks in the First Half of the XX century. – Article.

The article focuses on the origin of international legal inter-agency cooperation between central banks in the first half of the XX century. The author pays special attention to the events accompanying establishment of the Bank for International Settlements in 1930 as well as cooperation in the banking sector within the League of Nations.

Key words: international cooperation in the banking sector, Bank for International Settlements, League of Nations, law of international organizations, international banking law.